

Леонід Базильчук

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО
МИСТЕЦТВА ДО ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ
ПРИ ВИВЧЕННІ СПЕЦКУРСУ “МИСТЕЦТВО КЕРАМІКИ
В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ШКОЛЯРІВ”**

У статті розглядаються педагогічний досвід організації позакласної роботи майбутнього вчителя образотворчого мистецтва на прикладі формування пластичного образного вираження в мистецтві кераміки.

Ключові слова: художня кераміка, позакласна робота, педагогічний досвід, учитель образотворчого мистецтва.

Leonid Bazilchuk

In the article examines pedagogical experience the organization of extracurricular activities of future teacher of fine art on the example of forming of plastic vivid expression in the art of ceramics.

Keywords: artistic ceramics/ceramic/, extracurricular activities/wrk/, pedagogical experience/tentative/, the teacher of fine art.

Леонид Базильчук

**ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО
ИСКУССТВА К ВНЕКЛАСНОЙ РАБОТЕ В ШКОЛЕ ПРИ ИЗУЧЕНИИ
СПЕЦКУРСА «ИСКУССТВО КЕРАМИКИ ВО ВНЕКЛАСНОЙ РАБОТЕ
ШКОЛЬНИКОВ»**

Постановка проблеми. Зміни в суспільно-політичному, економічному, науково-технічному житті вимагають від суспільства постійно переглядати та вдосконалювати і педагогічну систему. І одне із провідних місць в системі передачі знань займає вчитель. Учитель як особа педагогічного процесу є головною рушійною силою в освітній системі. На нинішньому етапі суспільство зацікавлене у підготовці учнів зорієнтованих на гуманістичні цінності. Тому великого значення набуває мистецтво, яке розглядається як інструмент для розвитку мислення, пошуку нестандартного підходу при вирішенні поставленої проблеми, а вже на другому плані - залучення дітей до світу прекрасного, розвивати мілку моторику, допомагати творчо самовиражатися у живописі, малюнку, декоративно-прикладному мистецтві, скульптурі. Найбільш доступне для сприйняття дітей і наслідування є народне мистецтво. Саме ж народне мистецтво становить невід'ємну частину духовної

спадщини нашого народу. Тому вчитель образотворчого мистецтва на уроках та гуртках мистецького спрямування може закладати основні ціннісні орієнтири на все життя. Саме тому так важливо на сьогоднішній день високопрофесійна підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва у галузі декоративно-прикладного мистецтва і мистецтва кераміки.

З найдавніших часів і аж до наших днів керамічні вироби посідають одне з провідних місць у декоративно-прикладному мистецтві всіх народів світу.

Керамічні матеріали застосовуються у виробництві посуду, предметів декоративно-утилітарного призначення, скульптури малих форм і паркової скульптури. З глини виконують рельєфні й розписні декоративні панно й архітектурні деталі тощо. Ці матеріали мають неповторні фізико-хімічні, механічні й естетичні властивості. Щоб успішно й ефективно обробляти глину, потрібно володіти художнім смаком і фантазією, знаннями й уміннями різноманітних способів вироблення з неї виробів, їх обробки, сушіння, декорування й випалення.

Художня кераміка є складовою частиною дисципліни професійно-орієнтованої підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва “Декоративно-прикладне мистецтво з практикумом”. Однак у програмі цього курсу на опанування мистецтвом кераміки виділено замало часу. Тому доцільно організувати додаткову підготовку майбутніх фахівців у вигляді спецкурсу, спрямованого на формування в них знань і вмінь, які стануть у нагоді під час організації й проведення навчальних занять та різних видів позакласної роботи в процесі проходження педагогічної практики в школі й у реальній професійній діяльності.

Тематичний план спецкурсу розподілено на шість змістових навчальних модулів: 1) загальні відомості про мистецтво кераміки; 2) технологія формування керамічних виробів; 3) художнє оздоблення керамічних виробів;

- 4) поливи, сушіння, випал; 5) організація гурткової роботи школярів із кераміки;
- б) практикум організації керамічного гуртка для школярів.

Перші чотири модулі призначені для теоретичного й практично-творчого опанування студентами основами мистецтва кераміки. Решту два модулі спрямовано на теоретичну й практичну підготовку студентів до організації гурткової роботи школярів із кераміки в умовах університетської майстерні.

Стосовно підготовки студентів за модулями програми спецкурсу, призначених для опанування основами мистецтва кераміки, то в ході його викладання ми будемо заняття таким чином, щоб мінімально використовувати репродуктивні форми діяльності студентів через залучення їх до самостійного вибору пластичного рішення, кольорової гами, розмірів, форм і характеру проєктованих ними керамічних виробів. Під час вступної бесіди на початку кожного практичного заняття студентам пропонуються варіанти вирішення проблемної ситуації. Деякі студенти безпосередньо можуть користуватися підказками. Однак поступово ускладнюючи умови завдання вимагають від них самостійних дій у пошуку найбільш вдалого варіанту втілення задуму. Завдання частково пошукові й творчі будуються за трьома основними напрямками: 1) перенесення знань і вмінь на нові умови; 2) знаходження нового способу вирішення композиційних, проєктних завдань із запропонованого вибору; 3) створення виробу в матеріалі.

Заняття в керамічній майстерні можна чергувати за тривалістю виконання завдань, бо створення лише тривалих виробів стомлює студентів, сприяє зростанню творчої апатії. Тому доцільніше виконувати короткотривалі завдання, які підпорядковані загальній темі.

У програмі занять спецкурсу навчання будується за принципом нарощування навчального матеріалу від простого до складного.

Першу серію завдань спрямовано на формування в студентів потреб творчого сприйняття, виявлення естетично-виразних особливостей керамічних творів. Для цього студенти вивчають й замальовують керамічні вироби (вироби традиційних народних промислів України, вироби різних епох і регіонів, різні

види керамічних композицій) на виставках, у музеях, у майстерні, а також аналізують їх композиційні, пластичні, фактурні, колористичні, естетичні, функціональні й конструктивні властивості. Далі необхідно визначити вид кераміки залежно від вихідного матеріалу; визначити вид художньої кераміки залежно від її призначення; визначити вид, спосіб виготовлення й декорування, епоху створення керамічного твору, належність його до того чи того стилю; визначити і назвати основні конструктивні елементи виробу; визначити пластичний та естетичний аспекти співвідношення об'ємів основних конструктивних елементів, взаємозв'язок форми й декору.

Друга серія завдань має пошуково-тренувальний характер і передбачає: пошук родовища глини, придатної для керамічної справи; виконання вправ на підготовку глини, формування пластичних мас різного стану; спробу сформувати якусь фігуру.

Третя серія завдань вимагає від студентів репродуктивної та продуктивно-творчої активності в процесі ліплення й ескізування: зліпити круглу вазу з виразним силуетом; виконати плакетку з декоративною рельєфною композицією на тему „Моє місто”; зліпити зооморфну чи антропоморфну фігуру, наслідуючи зразки народних глиняних іграшок; зліпити зооморфну фігуру, використовуючи матеріал стилізації тварин із малярства М. Приймаченко; зробити копію форми заданого глечика на гончарному крузі; виконати серію ескізів об'ємної декоративної форми, придатної для її формування на гончарному крузі й затвердити один з ескізів у викладача; виготовити шлікерним способом нескладні керамічні вироби (наприклад, вазу чи кухоль); виконати серію ескізів комплекту глиняних виробів для лиття у формах і затвердити один з ескізів у викладача; виготовити шлікерним способом комплект керамічних виробів й оправити відлитий комплект і декорувати його рельєфом або прорізанням; виготовити гіпсову форму й виконати керамічний виріб складної конфігурації, оправити його, декорувати рельєфним способом, висушити й випалити; виконати ескізи розпису

керамічного виробу, затвердити один із них у викладача й розписати виріб згідно із затвердженим ескізом.

Четверта серія завдань розвиває в студентів конструктивно-пластичне й композиційне мислення в процесі ліплення й декорування керамічного виробу: виготовити авторську декоративну керамічну посудину для обраного інтер'єру, обрізати й зачистити виріб, доліпити дрібні деталі й обробити форму способом лошіння; виконати вправи з рельєфного декорування шляхом пальцевого тиснення, горельєфного доліплення, за допомогою штампиків, методом гравіювання, ажурного різьблення й способом інкрустації; оздобити керамічну вазу за допомогою дрібного горельєфного доліплення; оздобити одну й ту саму керамічну форму різними рельєфними способами; розробити ескіз силуетного стилізованого зображення (рослинний мотив, птахи, риби тощо), затвердити його у викладача й виконати розпис тарелі згідно із затвердженим ескізом; розробити серію ескізів конструкції і розпису сувенірного світильника "Українська хата", затвердити один із них у викладача й виконати форму в матеріалі, зліпити форму й декорувати її надглазурним розписом згідно із затвердженим ескізом, випалити виріб; розробити серію ескізів конструкції і розпису напольної вази в трипільському стилі, затвердити один із них у викладача й виконати форму в матеріалі; виконати вправи з декорування кераміки ангобами (розпис, фляндрування, сграфіто); виготовити й розписати ангобами напольну вазу; виконати вправи з виготовлення й нанесення на виріб полив; виконати ескіз керамічної вази для її оздоблення поливами й емалями; виконати вправи на оздоблення керамічних виробів поливами з різноманітними декоративними ефектами (кракелюр, мармурування та ін.); виготовити керамічну вазу й декорувати поливами й емалями згідно із затвердженим ескізом; виконати ескізи об'єму керамічної форми й розробити декор для її аерографії, затвердити ескіз у викладача й виконати роботу в матеріалі.

Постановку наведених серій завдань було узгоджено з визначеними нами педагогічними умовами підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в школі на заняттях спецкурсу.

Реалізуючи першу умову (організація естетичного сприйняття студентів), ми виходили з того, що особливості процесу декоративної творчості зумовлені предметним змістом конкретного виду художньої діяльності, що має низку пластично-творчих завдань. Серед них головними є визначення характерних рис об'єкта зображення, з'ясування його функціонального призначення, добір матеріалів і художньо-технологічних прийомів виконання декоративних творів. Співвідношення цих завдань, своє чергою, зумовлювало виникнення психолого-педагогічної проблемної ситуації щодо організації естетичного сприйняття студентів, невідкладне вирішення якої сприяло зародженню й розвитку в них образно-пластичного мислення, що мало певні особливості в декоративній діяльності засобами художньої кераміки.

Центральною проблемою декоративної творчості в галузі художньої кераміки виступає взаємодія матеріалу, на основі фізичних і механічних якостей якого будується декоративний керамічний твір з образотворчими засобами втілення його задуму. Тому, проходячи етапи формування задуму й пошуку шляхів його реалізації, діяльність студентів щодо створення художнього образу декоративного керамічного виробу ми насамперед активізували через естетичне сприйняття властивостей матеріалів кераміки (адже в процесі безпосередньої кінетичної діяльності з матеріалом кераміки відбувається детальний аналіз і синтез властивостей та особливостей його об'єму, форми, фактури, щільності, ваги, пластичності тощо), осмислення технологічних прийомів виготовлення керамічних виробів.

Сприймаючи художні твори, кожний реципієнт спілкується з художнім образом. Цей процес, за твердженням Л. Столовича, відбувається як послідовність актів: діалог митця зі світом – діалог автора із самим собою (автокомунікація) – діалог художнього твору з реципієнтом – діалог реципієнтів один з одним [276, с. 337]. Зазначена послідовність сприйняття

передувала подальшій декоративної творчості студентів у галузі художньої кераміки, яка також полягала в послідовній етапності вирішення творчих завдань: естетичне сприйняття матеріалів кераміки, генерування задуму твору й подальше його матеріальне втілення на основі грамотного використання відповідних художніх технологій.

Специфіка декоративно-прикладного мистецтва полягає в активізації образно-емоційного сприйняття дійсності й характеризується перетворювальним та інтерпретаційним спрямованням художньої творчості на створення декоративних образів високого ступеня умовності. Тому сприйняття задля досягнення результативності декоративно-творчої діяльності повинне мати яскраво виражену вибірковість, аналітичність, спрямованість на визначення й відбір головних, істотних ознак естетичного явища.

Висновки: У процесі професійної підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва на заняттях спецкурсу формування й розвиток такого специфічного сприйняття здійснюється через цілеспрямовану організацію за допомогою педагогічної установки, що визначає напрям пошуку й відбору елементів образу, актуалізує аналітико-синтетичні дії, орієнтує на вираження певного емоційного ставлення кожного студента.

Завдяки організації естетичного сприйняття, активізації творчої діяльності студентів, належному дидактико-методичному забезпеченні й практиці проведення студентами гурткових занять для школярів здійснено додаткову підготовку майбутніх учителів образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в загальноосвітніх школах на прикладі авторської програми спецкурсу “Мистецтво кераміки в позакласній роботі школярів”. Використання при цьому відповідного методичного арсеналу художньої педагогіки дало змогу досягнути такої мотиваційної, когнітивної, практично-творчої й рефлексивної результативності цієї підготовки:

– актуалізовано мотивацію студентів щодо необхідності, важливості й результативності додаткової художньо-творчої й педагогічної підготовки з мистецтва кераміки;

- студенти засвоїли необхідні знання з мистецтва кераміки й методики художнього навчання школярів у позакласній діяльності;
- шляхом формування пластичного образного вираження засобами стилізації, матеріалу й технології кераміки відбувся розвиток художньої творчості студентів, що сприяло набуттю методичних умінь організації позакласної роботи школярів у ході проведення гурткових занять;
- завдяки коригувальному контролю викладача й використанню рефлексивних методів аналізу навчальних досягнень підвищено адекватність самооцінки студентів.

Процес створення студентом художнього образу засобами декоративної кераміки під час навчально-творчих занять у нашій експериментальній методиці відбувався в умовах проблемних ситуацій, пов'язаних із постановкою образотворчо-пластичних завдань і педагогічного супроводу способів їх вирішення.

Спираючись на публікації М. Пічура [229–232], серед цих завдань особливо значущими завданнями ми визначили: уявне перетворення об'єкта зображення в активному творчому сприйнятті, спрямованого на відбір конкретних ознак предметів і явищ дійсності, які слугують початковим матеріалом для створення декоративного образу; актуалізація й відтворення емоційно-асоціативних зв'язків образів поза безпосередньою перцептивною діяльністю; формоутворення, видозміна й трансформація декоративних образів у процесі вільного образного асоціювання.

Вирішення завдань створення декоративно-художнього образу в матеріалі кераміки на основі свідомо регульованих і керованих чуттєвих дій та операцій на різних перцептивних рівнях, як ми передбачали, має бути спрямоване на досягнення новизни через багаторазове комбінування й перетворень.

Для створення декоративних образів і їхньої пластичної трансформації в процесі навчально-творчої декоративної діяльності на заняттях із кераміки

ми пропонували студентам скористатися такими прийомами мисленнєвого сприйняття: аналіз об'єкта зображення, визначення конкретних ознак і властивостей предметів і явищ дійсності, що підлягають художньо-образній інтерпретації в структурі декоративного твору; синтез декоративно-пластичного образу на основі відібраних за допомогою аналізу елементів художньої форми; порівняння образів сприйняття з декоративно-художніми образами, що створюються в процесі практичної декоративної діяльності; визначення конкретних ознак і властивостей об'єктів зображення; творче узагальнення й органічне об'єднання істотних ознак і властивостей об'єкта, відібраних відповідно до умов зображення й спрямованих на синтез декоративної форми; абстрагування – відволікання декоративного образу від другорядних перцептивних ознак і визначення головних властивостей об'єкта зображення й створення нових форм (стилізація); конкретизація, відтворення створених образів у конкретній художній формі та їхнє узагальнення відповідно до виражальних можливостей матеріалу, в якому вони втілюються.

На думку С. Рубінштейна, аналіз і синтез є основою розумової діяльності. “Процес мислення, писав учений, – це, насамперед, аналіз і синтезування того, що визначено аналізом; це потім абстракція й узагальнення, що є похідними від них” [244, с. 28]. Він також зазначав, що все різноманіття розумових операцій, зумовлене різним об'єктивним змістом і структурою предметних сфер діяльності повинно розглядатись як специфічні форми прояву аналітико-синтетичної діяльності мислення [244, с. 32].

У декоративній діяльності функції аналізу й синтезу багатоманітні. Ці розумові операції виступають основою внутрішніх дій щодо створення декоративного образу в процесі виконання функцій сприйняття й уяви, а також регулюють і скеровують систему зовнішніх дій, за допомогою яких відбувається матеріальне втілення декоративного образу.

У процесі формування декоративно-художнього образу на його початковому етапі предметного сприйняття аналіз виконує найважливішу функцію – виявляє, визначає й акцентує естетичні ознаки й найбільш яскраві

й характерні риси об'єкта зображення, які в подальшій роботі слугуватимуть початковим матеріалом для образної інтерпретації твору. Вичленовуючи, відбираючи й підкреслюючи істотні елементи, аналіз суттєво перетворює структуру об'єкта зображення, створює нові образні характеристики. Таким чином, за допомогою аналізу вже на рівні творчого естетичного сприйняття для цілей декоративного зображення забезпечується створення нової образної структури. Тому на етапі предметного сприйняття в процесі формування декоративно-художнього образу синтетична діяльність студентів характеризувалася продуктивною активністю. Це забезпечувало уявне перетворення об'єкта зображення за допомогою творчої інтерпретації складових елементів художнього образу: зміни їх взаємного розташування, конфігурації, структури, форми тощо. Саме це стало продуктивною основою створення художнього образу й оперування ним шляхом вільного формоутворення, видозміни й трансформації.

Цілеспрямовану організацію естетичного сприйняття як педагогічну умову розвитку навчально-творчої діяльності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва на заняттях із художньої кераміки ми розпочинали з постановки й реалізації образотворчо-пластичних завдань і педагогічного супроводу способів їх вирішення. У ході створення студентами декоративних образів і їхньої пластичної трансформації в процесі навчально-творчої декоративної діяльності на заняттях із кераміки ми використовували такі прийоми мисленнєвого сприйняття як синтез, порівняння, визначення, абстрагування, конкретизація й творче узагальнення конкретних ознак і властивостей об'єктів зображення.

Реалізуючи наступну умову підготовки студентів до організації позакласної роботи в школі на заняттях спецкурсу “Основи мистецтва кераміки в позакласній роботі школярів” – активізація творчої діяльності, ми виходили з того, що актуалізація дій щодо створення матеріальної форми

декоративного зображення вимагає аналізу конкретних умов пластичного завдання, а також методів і прийомів художньої технології, які доцільно використовувати в процесі виконання студентами конкретного завдання на заняттях із кераміки. Саме тому процес використання засвоєних виражальних засобів художньої кераміки під час декоративної діяльності ми не обмежували репродуктивним характером, а спонукали студентів до аналізу й узагальнення завдань декоративно-пластичної творчості, бо саме аналітично-творчі якості майбутнього вчителя в ході проведення занять позакласної роботи вкрай необхідні.

Як відомо, досконалість стилізованого образу в декоративній творчості традиційно визначається мірою його узагальненості. У процесі постановки й вирішення творчих завдань щодо формування декоративного образу ми радили студентам здійснювати процедуру узагальнення. Це дало змогу їм органічно поєднати істотні естетичні властивості об'єктів зображення, інтерпретувати характерні їхні риси.

Крім узагальнення, у процесі формування декоративного образу операція абстрагування забезпечує продуктивне перетворення початкових образів, що є основою творчого методу стилізації декоративного зображення.

Конкретизація забезпечує вираження створених образів у художній формі. Тому в процесі реалізації декоративного образу в матеріалі кераміки узагальненість образних характеристик художньої форми вимагає конкретизації, тобто доведення до відповідності всіх виражальних можливостей матеріалу, обраного для втілення задуму.

Узагальнення, абстрагування й конкретизація становлять основу провідного методу декоративно-прикладного мистецтва – методу стилізації. Його засвоєння студентами передбачало формування в них навичок відбору й узагальнення певних якостей об'єкту зображення, які найорганічніше взаємодіятимуть зі структурою декоративного твору. Вільне формотворення стилізованого образу відбувалося завдяки поєднанню різних узагальнених форм та видозміни початкових форм (зміна властивостей

предметів і взаємного розташування їх частин, зміна просторового розташування об'єктів зображення тощо).

Отже, на заняттях із кераміки для підвищення продуктивності творчого процесу створення стилізованого образу й реалізації його в матеріалі ми активізували такі індивідуальні особливості мислення майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, як-от: самостійність, оригінальність, нестандартність, здатність встановлювати нові, несподівані зв'язки між відомими явищами; гнучкість, постійний пошук, здатність оперативно переходити від одного до іншого способами вирішення пластичних завдань; швидкість генерування й зміни ідей, що забезпечує їх багатство й різноманітність.

Ці розумові якості сприяли оптимальній організації пластичної творчості студентів, забезпечили новизну, оригінальність, індивідуальність, емоційну й пластичну виразність креативних рішень у декоративній діяльності, продуктивна спрямованість якої виявилася в здатності відкривати нові прийоми творчої діяльності.

Загалом у процесі пластичної творчості з мистецтва кераміки важливо було активізувати такі складові варіативно-творчої діяльності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва: трансформацію й комбінування початкових, раніше засвоєних елементів пластичної творчості (їх зміна, доповнення, перетворення, створення нових поєднань); самостійне використання засвоєних знань, умінь і навичок у новому образному рішенні; творчий пошук і конструювання власних, нетрадиційних способів вирішення творчих завдань; вибір і відображення оригінальних, несподіваних аспектів об'єктів зображення.

Реалізуючи третю умову підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в школі на заняттях спецкурсу "Основи мистецтва кераміки в позакласній роботі школярів" (дидактико-методичне забезпечення), ми виходили з того, що найважливішою умовою розвитку образно-пластичної творчості в ході навчання є згідно з положеннями діяльнісного підходу (О. Леонт'єв [172], С. Рубінштейн [245], Б. Теплов [289]

та ін.) залучення студентів до різноманітної практичної художньо-технологічної діяльності засобами декоративної композиції художніх керамічних виробів.

Формування практичного досвіду студента в галузі створення виразної й змістовної декоративної форми базувалося на оволодінні прийомами стилізації, образного узагальнення тощо й передбачало використання в ході педагогічного процесу широкого спектру методів активного навчання, які за визначенням А. Смолкіна, активізують навчально-пізнавальну діяльність студентів, спонукають їх до активної розумової і практичної діяльності в процесі оволодіння матеріалом, коли активний не лише викладач, але й студенти [266, с. 30].

У ході навчання студентів основам мистецтва кераміки ми дотримувалися дидактичних принципів свідомості, співробітництва, творчої самостійності студентів та ін. й адекватного педагогічного супроводу – процесу дидактичної, виховної й соціально-педагогічної взаємодії, яка в нашому дослідженні стала педагогічною, бо викладач виступав у ролі наставника.

Вітчизняна педагогіка розкриває систему дидактичних принципів під кутом зору наукового розуміння суті процесу виховання й навчання. Ця система ґрунтується на принципах: зв'язку змісту й методів навчання з національною культурою й традиціями; виховного характеру навчання; науковості; систематичності; наступності; свідомості й активності учнів; наочності; доступності; індивідуалізації процесу навчання; уважного вивчення інтересів, здібностей, нахилів кожної особистості [71, с. 299].

Дотримуючись зазначених принципів у процесі навчання мистецтву кераміки, ми враховували при цьому мотиваційні складові розвитку особистості студента в структурі його навчально-творчої діяльності – професійні схильності, самоосвіту, прагнення до вдосконалення операційних прийомів вирішення навчально-творчих завдань, до конструювання власних методик використання знань, умінь і навичок у варіативних ситуаціях творчої діяльності.

Вищим проявом свідомості навчання є, як відомо, самонавчання, яке свідчить про наявність у студента самомотивації навчання. Реалізація принципу свідомості в навчанні відбувалася в нашому дослідженні різними шляхами: навчання в дії; проблемне навчання; навчання на основі історичного матеріалу; навчання, спрямоване на майбутню наукову чи трудову діяльність. Такі підходи дали змогу охопити увагою всіх студентів, ураховувати та використовувати їхні особисті здібності заради досягнення мети: свідомого засвоєння навчального матеріалу. При цьому ми дотримувалися таких правил успішної реалізації в навчальному процесі принципу свідомості навчання: забезпечення розуміння студентами потреби в конкретних знаннях, перспективи їх застосування; формування пізнавальних мотивів навчання та активне їх використання в навчально-виховному процесі; прагнення до розуміння сутності основних понять, явищ, логічних зв'язків між ними, навчання знаходити й виокремлювати в навчальному матеріалі головне, суттєве; залучення кожного студента до активної пізнавальної діяльності, усіляке заохочення щонайменших успіхів; створення умов для повсякденного застосування отриманих знань на практиці; використання мотиваційні ситуації для дії рушійної сили як на рівні оволодіння новими знаннями, так і для розв'язання практичних завдань; розвиток уміння аргументувати власні судження та доводити їх до логічного кінця; урахування індивідуальних можливостей кожного студента та їхніх пізнавальних інтересів; широке використання різноманітних новітніх технологій й засобів оволодіння знаннями (опорні схеми, моделювання, дидактичні ігри, алгоритми, навчальні ситуації, участь у наукових конференціях, Internet-конференціях тощо) [162, с. 101].

Велике значення в процесі реалізації принципу свідомості навчання мало спонукання студентів до прояву ініціативи, творчої самостійності через залучення до вирішення проблемних ситуацій навчально-творчої діяльності. При цьому істотну роль відіграла педагогічна установка на розвиток креативності як властивості особистості, що виявляється в тенденції до вирішення проблем по-новому, суб'єктивно чи об'єктивно, новими засобами,

семантичними “стрибками”, новими конфігураціями дій або методів тощо [183] й активізації на цій основі інтелектуальної діяльності студента в художньо-творчому процесі з мистецтва кераміки.

Процес навчання на заняттях із кераміки в нашому навчальному експерименті був спрямований на формування певних знань, умінь і навичок, а також на розвиток у студентів інтелектуальних, волевих та емоційних якостей, які забезпечували б продуктивність творчої діяльності. Цьому сприяло використання таких прийомів активного навчання, як: постановка перед студентами проблем, які вимагають активного осмислення, напруженого творчого пошуку; спонукання до прояву високої творчої активності за допомогою методичної установки на нестандартність, оригінальність художньо-образних рішень; стимулювання до постановки власних образних завдань, до пошуку нових, особистісно значущих аспектів навчально-творчої теми; демонстрація викладачем технологічних операцій художньої кераміки, спрямованих на освоєння студентами навчальних дій.

В умовах навчальної майстерні університету для вивчення основ художньої кераміки передбачено два основних способи виготовлення виробів: формування із пластичної маси й лиття в гіпсових формах. Ці технології трудомісткі. Тому на заняттях і в ході самостійної роботи ми націлювали студентів на ретельне їх вивчення. Належне оволодіння ними дало змогу студентами залежно від їх творчого задуму створювати нові, індивідуально своєрідні вироби. При цьому студенти користувалися авторським навчальним посібником “Онови художньої кераміки” й іншою рекомендованою літературою [3; 19; 25; 62; 140; 179; 184; 195; 232; 243; 326].

Таким чином, дидактико-методичними засадами навчання майбутніх учителів образотворчого мистецтва художній кераміці в нашому навчальному експерименті було залучення їх до різноманітної практичної діяльності з використанням широкого спектру методів активного навчання на основі реалізації дидактичних принципів процесу формування пластичного образного

вираження засобами стилізації, керамічного матеріалу й художньої технології. Так, за допомогою стилізації здійснювалась переробка об'єкту зображення, його образотворче узагальнення відповідно до наочної форми декоративного твору. Завдяки вивченню особливостей матеріалу кераміки формувалося “відчуття матеріалу”, яке активізувало постійний пошук властивих конкретному матеріалу виражальних можливостей. У ході занять з кераміки вибір матеріалу, урахування його пластичних, структурних, фактурних, колірних і тональних властивостей, знання художніх технологій обробки стали запорукою успішного виконання навчально-творчих завдань.

Результативність суто художньої підготовки студентів із мистецтва кераміки своєю чергою стала основою для організації практики проведення студентами занять керамічного гуртка для школярів – однієї з найважливіших педагогічних умов їхньої підготовки до організації позакласної роботи в загальноосвітніх школах.

У реалізації цієї педагогічної умови на заняттях спецкурсу передувала теоретична підготовка студентів з організації гурткової роботи школярів із кераміки як конкретизоване продовження вивчення теми “Підготовка вчителя до організації різних форм позакласної роботи з образотворчого мистецтва в школі” за експериментальною програмою методики викладання образотворчого мистецтва. У ході теоретичної підготовки студенти вивчили особливості організації гуртка з кераміки в школі, а також методичні основи роботи школярів різних вікових груп з матеріалом кераміки. Викладання цього модуля програми спецкурсу здійснювалося у формах лекцій, практичних занять та індивідуальної роботи студентів, які при цьому були забезпечені відповідною літературою [21; 51; 122; 139; 222].

Після цього ми перейшли до вивчення наступного змістового модуля “Практикум організації керамічного гуртка для школярів”, метою якого була практична підготовка студентів до організації позакласної роботи на прикладі гурткової роботи з кераміки, а головними завданнями – розробка змісту програми гуртка з кераміки для школярів; індивідуальна розробка кожним

студентом планів-конспектів занять за програмою гуртка з кераміки; почергове проведення студентами занять керамічного гуртка зі школярами; рефлексія досвіду проведення студентами занять керамічного гуртка зі школярами.

Реалізуючи принцип співробітництва у навчанні, розробку змісту програми керамічного гуртка для школярів ми здійснили колективно. При цьому спочатку викладач запропонував орієнтовний її зміст, проаналізувавши який студенти генерували ідеї щодо її вдосконалення, обговорювали їх і оформляли найдоцільніші пропозиції. У ході індивідуальної роботи кожен студент у власній редакції розробив паперовий зразок заданої йому для оформлення частини програми. Після цього було відібрано найоптимальніші частини й скомплектовано остаточний варіант програми керамічного гуртка для дітей середнього шкільного віку (див. програму гуртка в авторському посібнику [23, с. 46–56]). Відповідно до змісту цієї програми кожен студент отримав завдання розробити поширений план-конспект одного із занять гуртка й апробувати його практично, створивши для цього відповідну базу. Тому ми спочатку провели анкетування серед учнів 5–7 класів загальноосвітніх шкіл Умані й Тернополя для виявлення тих школярів, які бажають займатись мистецтвом кераміки й з'ясувати чи функціонує в тій чи тій школі гурток із кераміки (див. додаток Л).

Так, на запитання, яким із народних художніх ремесел ви хотіли б займатись на позакласних заняттях, 27,2% учнів перевагу віддали вишиванню; гончарству – 18,6%; художньому деревообробництву – 11,8%; в'язанню гачком і шпицями – 8,7%; плетіння із соломи – 4,9%; дали відповідь “не знаю” – 28,8% опитаних школярів.

Аналіз відповідей на друге запитання анкети показав, що лише в трьох загальноосвітніх школах м. Тернополя функціонують гуртки художньої кераміки і їх відвідує лише 2% від загальної кількості опитаних у цьому місті учнів.

У м. Умані серед чотирнадцяти шкіл лише в одній школі функціонує гурток з кераміки. Його відвідують 0,3% від загальної кількості опитаних у цьому місті учнів.

Таким чином, виявилось, що серед загальної кількості опитаних школярів обох міст за сумарним числом тих, хто бажає займатись керамікою, і тих, хто не визначився з вибором художнього ремесла майже половина (47,4%) учнів є потенційними учасниками роботи гуртка з кераміки. Тому для того, щоб на базі університетських майстерень сформувати групи учнів, які взяли б участь у роботі гуртка з кераміки, ми провели відповідну агітаційну роботу, у результаті чого до цих гуртків було залучено 120 дітей середнього шкільного віку.

Організацію гуртка ми розпочали зі знайомства школярів із керамічною майстернею університету. Потім провели бесіду, спрямовану на заохочення до роботи на заняттях гуртка. У ході цієї бесіди демонструвалися творчі студентські вироби з кераміки.

Наступні заняття за програмою гуртка почергово проводили студенти. На цих заняттях був присутній і викладач, який здійснював коригувальний контроль, реалізований із дотриманням принципу бінарності, тобто безпосередньої участі студента в процедурі самооцінки власних досягнень в організації заняття гуртка. У ході проведення заняття оцінювалось найголовніше досягнення – організованість студента як вияв умінь планувати свої дії в ході вирішення поставлених завдань; визначати й вирішувати найбільш значущі завдання; складати і реалізовувати план власних дій; ухвалювати необхідне рішення без зволікання; розподіляти свої сили відповідно до міри труднощі поставлених завдань; проявляти творчість, активність, ініціативність; здійснювати самоконтроль, тобто виправляти й попереджати помилки у власній діяльності.

Таке оцінювання викладач фіксував у спеціальній карті коригувального контролю студента, де зазначалися типові помилки проведення гурткового заняття, причини виникнення яких потім разом зі студентом з'ясовувалися в ході спеціально організованої рефлексивної бесіди. По завершенню заняття студент мав написати коротке резюме щодо результативності проведеної ним роботи.

Це резюме оцінювалось викладачем із подальшим повідомленням студента про результати цієї оцінки.

Оскільки обсяг запланованого часу для роботи керамічного гуртка був обмеженим (46 годин), через що не всі студенти мали змогу самостійно провести розроблене заняття, то ми скористалися методикою роботи в парах, яка передбачала розподіл між студентами виконання поставлених завдань заняття з обов'язковою зміною ролей, тобто один із них опинявся в ролі учня, який старанно, правильно й творчо виконував такі ж самі завдання, що й школярі.

На останньому занятті спецкурсу відбулося колективне обговорення проведених студентами занять роботи гуртка з кераміки. Це дало змогу з'ясувати такі типові помилки в практичній реалізації розроблених планів-конспектів занять: нечіткість у постановці мети й завдання заняття; одноманітність методів і прийомів; неправильно визначений обсяг матеріалу для засвоєння учнями; плануються тільки свої дії на заняттях гуртка, але не передбачаються дії учнів; нечіткість у проектуванні навчальних вправ і творчих завдань; недостатньо ретельно продумані контрольні-оцінні й заохочувальні процедури; непослідовно використовується наочність; недостатньо переконливо наводиться особистий приклад виконання окремих завдань.

Ці типові помилки студенти занотували для подальшого їх усунення під час майбутньої професійної діяльності. Крім того вони висловили свої судження щодо причин допущення таких помилок в організації гурткових занять із кераміки. Основними з них виявились: недостатня обізнаність з окремих художніх методик; невміння виконувати деякі специфічні для мистецтва кераміки операції; брак досвіду організації гурткової роботи з кераміки; відсутність зразків методично доцільної організації гурткових занять із кераміки.

Виявлені в ході обговорення недоліки в організації гурткових занять із кераміки студентами й установлення причин їх виникнення актуалізували їхню мотивацію щодо необхідності, важливості й результативності додаткової художньо-творчої й педагогічної підготовки з інших видів декоративно-

прикладного мистецтва, наприклад, з вишивання, лозоплетіння, декоративного розпису тощо в єдності їх художньо-творчого й організаційно-методичного змісту в процесі професійної підготовки до організації позакласної роботи в школі. Загалом студенти були задоволені тим, що отримали поглиблені знання, набули відповідних умінь і навичок із кераміки та організації гурткової роботи зі школярами цього виду мистецтва. Однак об'єктивну оцінку їхньої готовності до організації позакласної роботи в загальноосвітній школі можна здійснити лише за допомогою комплексу відповідних діагностичних процедур, що й стане предметом аналізу в наступному підрозділі дисертації.